

підхода к явленню девиаций, а именно коммунікативно-функціонального. Однак більшість спроб комплексного підхода обмежується уже існуючими дослідженнями Ф. Бацевич. Перспективно аналіз коммунікативних девиаций в плані контрастивної дослідницької і міжкультурної коммунікації, улічуючи особливості українського і німецького мов, і дослідження мовних універсалій, діалектних різниць і психолінгвістических особливостей виникнення і усунення девиаций і сопоставлення їх специфіки в різних типах дискурсу. Також вважаємо перспективним міждисциплінарний підхід в дослідженнях девиаций в філософії, психології, педагогіці, міжкультурної коммунікації і журналістиці.

Ключевые слова: коммунікативна девиатологія, коммунікативна девиация (неудача), українська лінгвістика, тенденції дослідження, перспективи розвитку.

Diakiv Khrystyna. Communicative Deviatology in Ukraine: a Review of Issues. This paper traces the development of ideas on communicative deviatology in Ukraine. An approach which enables to separate such groups within the areas of research of deviations: systematical and theoretical, cognitive, discursive-textual, communicative, didactic, cultural and contrastive. This tendency is provoked by the stages of development of language philosophy and language learning and comprises the attempt of a comprehensive approach to the phenomena of deviations, i.e. communicative and functional. However, studies of deviatology (typology and analysis) demonstrate certain monotony, since most scholars rely on the existing elaborations of F. Batsevych in this sphere. Prospects of the research are seen in a communicative analysis of deviations in terms of contrastive studies and intercultural communication, given the peculiarities of Ukrainian and German languages, and study of language universals, dialectal differences and psycholinguistic features of appearance and elimination of deviations and comparing their specificity in different types of discourse. Also we see prospects of the interdisciplinary approach to the study of deviations in philosophy, psychology, pedagogy, intercultural communication and journalism.

Key words: deviatology, communicative deviation (failure), linguistic deviation (failure), Ukrainian linguistics, research tendency, research perspectives.

Стаття надійшла до редколегії
29.03.2016 р.

УДК 81'25'42:316.77

Тарас Кияк

Ментальність, міжкультурна комунікація, переклад

Національна культура виступає водночас наслідком і причиною ментальності народу, продукованої століттями. Вона неповторна, але не може існувати ізольовано. Культури взаємозбагачуються, завдяки міжкультурній комунікації, яка відбувається, міжмовній трансляції. Дискурс перекладу залежить від рівня абстрактності тексту, починаючи від вузькогалузевого науково-технічного й до художнього.

Ключові слова: ментальність, культура, комунікація, переклад, дискурс, текст, інформація.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасні науки охоче послуговуються здобутками суміжних наук, усвідомлюючи істину, що нові та перспективні досягнення перебувають на стикові дисциплін. Нині в українському мовознавстві все чіткіше простежують розуміння того, що нове й перспективне в науці перемістилось у своєрідні дифузні периферії, де реалізується симбіоз проблем, концепцій, досліджень, напрямів низки дисциплін. Тому потрібно погодитися з думкою про те, що «загальна тенденція, яку можемо простежувати в сучасній лінгвістиці, полягає в розробці комплексних міжгалузевих проблем, у розвитку “суміжних” галузей, де мовознавство працює пліч-о-пліч з іншими науками, такими як соціолінгвістика, етнолінгвістика, психолінгвістика, і це загальна тенденція в проникненні “за” мову, у розкритті суттєвих характеристик діяльності людини в цілому, у тому числі й мовленнєвої діяльності; одним словом – у вивченні не стільки мови, стільки людини, що говорить» [4, с. 37]. У цьому полягає суть антропоцентризму в сучасній лінгвістиці. Проте, залучаючи всяку нову інформацію, потрібно це робити не сліпо, а доречно, користуючись принципом доцільності. Інакше матимемо справу із зайвими ускладненнями чи навіть засміченням наукового простору. Усе це стосується й мовознавства, насамперед його теоретичних засад. На думку спадає, наприклад,

інтерпретація категорій семантики, які тлумачаться по-різному, навіть діаметрально протилежно. Так, науковець має право на власне бачення, але воно, з одного боку, повинно вписуватися в загальну систему аналізованої концепції, а з іншого – не суперечити базовому загальноприйнятому розумінню (див. детальніше: [2]).

Принцип антропоцентричності дає змогу глибше дослідити відносини між мовою та мисленням, які, зі свого боку, продукують таку вагому нині категорію, як «ментальність», яка слугує також об'єктом і етнолінгвістики, що вивчає глибинні зв'язки на рівні підсвідомого (ментального) та свідомого лексичного словотвору.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Найбільш поширене в мовознавстві розуміння ментальності як специфічні понятійні уявлення народу, що відображені в словнику (передусім як чуттєві й образні уявлення) та особливо у формі символів, метафор і народнопоетичної фразеології [7, с. 173–174]. Отже, поняття менталітету співвідносне з інтегральними для етносу світоглядними поняттями, ознаками, символами, комунікативними формами, виявленими передусім у мові. Продуктом ментальності виступає етнографічна культура, яка сягає корінням ще міфологізації природи, таємного оточення, явищ.

Культури розвиваються, збагачують одна одну, нерідко поборюючи одна одну. Ці явища в нинішній лінгвістиці номінуються як адстрат, субстрат, суперстрат. Окремі культури внаслідок різних історичних чинників щезають разом із мовами. Нині розрізняють близько 6500 мов, із них носії 100 найбільших мов складають 95 % усього населення планети.

Деякі мови репрезентовані лише кількома носіями, а отже, вони приречені. Науковці твердять, що щомісяця вмирають у середньому дві мови. Уніфікуючись, світ збіднюється, оскільки багатство загальнолюдської культури полягає в її різноманітті. Недаремно відома книга С. Гантінгтона називається «The struggle of cultures». Термін «культура» походить від латинського «cultio» та означало спершу «обробіток землі». Сьогодні це поняття дефінується як «сукупність раціональних знань та уявлень про вартості, норми, мораль, ментальність власної культури й культур інших народів» [5, с. 28]. Звідси походить поняття «міжкультурна компетентність», в основі якої функціонує діалог між різними культурами з метою порозуміння, взаємозбагачення та визнання, що сьогодні термінується як «міжкультурна комунікація». Цей термін запропонував у 1959 р. Е. Голл, щоб задовольнити інтереси американських політиків і підприємців після Другої світової війни, що спричинило «перекладацький вибух», який водночас проявив особливості національного дискурсу.

Текст незнайомою мовою залишається текстом, але без дискурсу. Навпаки, невербальне мислення (шахи, математика, музика) володіє дискурсом, хоча не може вважатися повноцінним текстом. Тексти з великою долею образності мають ширший дискурс (наприклад поезія). Тексти вузькотехнічні мають вужчий дискурс, що залежить від їхньої вузькофаховості, структури речень, насиченістю однозначними термінологічними одиницями. Саме відсутність об'ємного дискурсу не дає можливості (а можливо, і ніколи не дасть) застосувати автоматизований переклад художніх текстів. Якісний переклад останніх залежить від уміння талановитого перекладача сприймати, знаходити й декодувати образну інформацію.

Особливо об'ємно виступає дискурс поезії. Не просто перекласти, наприклад, уривок із вірша Бориса Олійника:

Ти весь у слові, як у сповиткові,
З колиски до калини при горбі;
І вже якщо ти помилився у слові,
Вважай, що помилився у собі.

Уявімо собі ситуацію: такий вірш треба перекласти китайською мовою. Що для китайця означатиме символ «калина»? Запитання риторичне й не допоможе тут окремий коментар до лексичної одиниці. Транслітерація робить текст також незрозумілим. Залишається єдине: цей україномовний дискурс екстраполювати на відповідний китайський, де смуток та смерть символізує абрикос. Аналогічно можна українську лексему «черешня» ерекласти японською «сакура» й навпаки. Але чи матимемо ми право на такі довільності у фахових текстах із ботаніки, які можна віднести до текстів із високим рівнем абстрактності. Тут вимагається одноеквівалентна відповідність. Отже, дискурс стає вужчим, переклад – буквальнішим, але, зрозуміло, не легшим, оскільки потребує додаткових термінологічних зусиль та професійної компетенції.

Стає слушною й зрозумілою позиція Е. Бенвеніста стосовно його розуміння дискурсу, яке доречно доповнює інші відомі дефініції цієї категорії, переконуючи нас у тому, що дискурс «у найширшому розумінні, як і будь-яке висловлювання, що передбачає мовця та слухача та намір першого певним чином впливати на другого» [1, с. 279].

Серед факторів комунікації Є. Сидоров виокремлює такі: 1) володіння мовою; 2) когнітивну базу; 3) життєвий і комунікативний досвід; 4) соціальний статус учасників комунікації; 5) ціннісні орієнтири та ідеали; 6) стереотипи й забобони; 7) зразки дій; 8) поставлені цілі; 9) обставини та умови спілкування; 10) норми, ритуали й правила мовленнєвої та немовленнєвої поведінки; 11) імпліцитні теорії особистості, характерні для носіїв цієї культури [6, с. 60–66].

Мовленнєва комунікація ґрунтується на бінарному принципі, згідно з яким тут повинен бути присутнім як продукт, так і реципієнт, хоча необхідна наявність ще низки невід’ємних умов, насамперед повідомлення, спільний код (спільна мовна конвенція), відповідні зовнішні умови для сприйняття, внутрішній настрій тощо. Ці передумови стосуються комунікації не лише на індивідуальному, але й на колективному рівні.

Відсутність однієї чи кількох наведених вище умов зумовлюють відмінності стосовно менталітету націй, а отже – труднощі міжкультурної комунікації. Гайнц Горинг наводить низку національних відмінностей, у т. ч. й невербальних [8]. У США, наприклад, побутує переконання в особливій силі сімейного виховання, у той час як аргентинські батьки вважають своїх дітей від природи бунтівними та лінивими. Якщо в США домінує прагнення панувати над природою, то в латиноамериканців ще від індіанців успадкований культ єднання людини й природи.

У розвинутих промислових країнах працю розглядають як сенс і мету життя, звідси – прагнення прибутку. Для латиноамериканців вагомим є вільний від роботи час, коли вони можуть насолоджуватися життям. Якщо для перших такою вагомою є пунктуальність, то для латиноамериканців час не має строгих обмежень.

У кожній мові мовчать по-різному. Якщо американці люблять довгі примови, то японці шанують мовчазність, яку американець може сприйняти як неприязнь, напруженість, сором’язливість. Для американців притаманні індивідуалізм та конфліктність, а для японців – прив’язаність до колективу (сім’я, школа, праця, нація) і бажання уникати конфліктів. Якщо для нас чорна кішка – передвісник лиха, то для японців – навпаки, символ щастя.

Клаус П. Гансен наводить приклад про біженців із Лаосу в США. Виявляється, жінки-біженки швидше й легше засвоюють англійську мову та раніше отримують роботу. Причина – те, що їхні чоловіки в США не домінують, як удома, жінки стали розкутішими, відбулася «ремаскулінізація» [9, с. 279]. У цій праці серед причин таких ментальних розбіжностей наведено досить детальну дефініцію Едварда Тейлора, запропоновану ще в 1871 р.: «Культура в найширшому етнографічному сенсі є усвідомлення знання, віри й звичок, які людина засвоїла як член суспільства» [9, с. 29]. З іншого боку, розмаїття культур збагачує загальносвітову культуру. Тому й не може повною мірою збутися побажання великого Тараса Шевченка:

Всім нам вкупі на землі
єдинодуміє подай
і братолюбіє пошли.

За певних соціальних негативних умов можна говорити навіть про «двоєдуміє» (термін «doublethink» запропонував Джордж Орвел) як здатність вірити у взаємовиключні речі (або вдавати, що віриш).

У Східній Європі «двоєдуміє» сягає ще часів Чингізидів, коли населення Московії хвалило хана лише за те, що він дозволив дзвонити в церковні дзвони. Якщо Петро I підпорядкував церкву владі, то, мабуть, так треба, бо царю видніше. Якщо Ленін проголосив атеїзм, то й із цим погоджувалися. Такі загальнонаціональні риси тонко підмітив А. Пушкін відомими словами:

Как вечный раб, уставший от свободы
И новых жаждущий цепей
або

Меня обманывать не сложно,
Я сам обманутым быть рад.

В. Косаренко-Косаревич наводить цитату А. Толстого з його роману «Князь Серебряний»: «Одна Русь має своє коріння в універсальній, принаймі в європейській культурі. У цій Русі ідея добра, чести і свободи розуміється так, як на Заході. Але є ще й друга Русь, Русь темних лісів, Русь тайги, тваринна Русь, фанатична Русь, монголо-тотарська Русь. Ця друга Русь зробила деспотизм і фанатизм своїм ідеалом» (цит. за: [3]). Недаремно киянин, відомий російськомовний письменник Андрій Курков у своєму телеінтерв’ю заявив: «Росіянин український і росіянин російський – дві різні речі».

У суспільстві повинен домінувати не цар, а справжня еліта. Досі клановість відштовхує справжню елітність, яка структурована за сферами професійної діяльності (політика, наука, мистецтво, економіка й т. ін.) і для якої матеріальні вигоди не визначальні, на противагу загальнонаціональним цінностям. Тому справжня еліта готує собі заміну та готова уступити місце гідним, оціненим народом. На жаль, народ ще не дозрів, немає єдиної державотворчої стратегії. Домінує егоїстична відстороненість, помножена на багато інших негативних рис. Претензії виставляються до верхів, своєї частки провини в недолі не бачать, не розуміючи, що блага не отримуються, а заробляються. Якщо ж не дають змоги заробити, то блага здобуваються через усвідомлені спільні зусилля. Тому стає зрозумілою гірка думка спересердя Ліни Костенко:

Кричали ледарі: Нам лідера!
Хоч поганенького! Аби.
На цю біду немає лікаря...
Не дай Бог бути лідером юрби

На жаль, це теж частка нашої ментальності й зрозуміло, чому поетеса не підтримує переклад своєї поезії, бо вона неперекладна, як вірш Бориса Олійника на подібну тему:

А ми все плачем попід тинню
І долю клянемо навзрид,
Що оминувши Україну,
Вона у іншого гостить.
І всі нам винні, ми ж нікому,
І в янголиній чистоті
Слугуєм, плачучи, чужому
У власній хаті в срамоті.

Усяка комунікація передбачає розуміння та освоєння змісту в процесі обміну інформацією між учасниками процесів, якщо під інформацією розуміти нові знання, оскільки відоме апіорі не можна вважати інформативним. Тому й не може бути повноцінною комунікація, якщо її зміст заздалегідь цілком відомий її учасникам. Недарма латинське «communicatio» означає «повідомлення». Міжкультурна комунікація позначає контакти та порозуміння між репрезентантами чи колективами, які належать до різних культур. На особистісному рівні такий вид комунікації розглядає емотивні та оціннісні специфіки (наприклад міміка, жести, фізичне дистанціювання, інтонація мовлення, побутова культура поведінки), на рівні ж колективної (міжкультурної) комунікації виступають питання специфіки культури етносу чи його частини, географічного розміщення, клімату, побуту, світобачення. В останньому випадку сьогодні на перший план виступають проблеми міграції та адаптації біженців, які народилися й жили в умовах різних культур, віддалених від європейських.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Нерідко ставлять знак рівності між перекладом і міжкультурною комунікацією. Зауважу, це справді близькі сфери, але вони лише пересікаються як два кола, і не накладаються, оскільки не слід забувати про існування підвидів комунікації, які не передбачають словесне спілкування. Це насамперед явище невербальної та візуальної комунікації. Перша охоплює жестикулювання, тілесні сигнали (наприклад червоніння, сором'язливість, вікова специфіка, мовчазність тощо), стиль життя. Сюди ж відносять і парамовні сигнали, які супроводжують усне мовлення (зміни сили тону), на письмі це можуть бути нестандартні позначки чи виділення слів іншим шрифтом. Більше того, такий вид комунікації вбирає в себе специфіку «спілкування» між людиною й твариною. Візуальна комунікація передбачає семіотичні особливості «мови тіла», жести, міміку, «мову очей», візуальні елементи (іконічні зображення, діаграми, фото, фільми, тощо), що нині активно стимулюється новими медійними ресурсами. Отже, стає очевидно, що ці два підвиди міжкультурної комунікації виходять за межі об'єкта перекладу. Але незаперечно одне: ці два об'єкти наукового дослідження невід'ємні, якщо ми хочемо отримати бажані й повноцінні результати.

Джерела та література

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М. : Прогресс, 1974. – 446 с.
2. Кияк Т. Р. Категорія семантики в дискурсополі / Т. Р. Кияк // Наукові записки. – Серія : Філологічні науки. – Вип. 144. – Кіровоград : КДПУ ім. Володимира Винниченка ; Вид. Лисенко В. Ф., 1916. – С. 58–64.
3. Косаренко-Косаревич В. Московський сфінкс / В. Косаренко-Косаревич. – Нью-Йорк, 1957 – 490 с.
4. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность / А. А. Леонтьев. – Изд. 3-е. – М. : URIS, 2005 – 216 с.
5. Садохин А. П. Межкультурная коммуникация / А. П. Садохин. – М. : Альфа ; Инфра, 2006 – 288 с.

6. Сидоров Е. В. Онтология дискурса / Е. В. Сидоров. – Изд. 2-е – М. : Книжн. дом «Либроком», 2009. – 232 с.
7. Флорин С. Муки переводческие / С. Флорин. – М. : Высш. шк., 1983.
8. Goring Heinz. Interkulturelle Kommunikation: Anregungen für Sprach – und Kulturmittler / Heinz Goring. – Tübingen : Stauffenbuch – Verlag, 2002. – 170 S.
9. Hansen Klaus P. Kultur und Kulturwissenschaft / Klaus P. Hansen. – 4. Auflage – Tübingen und Basel : A. Francke, 2011 – 304 S.

Кияк Тарас. Ментальность, межкультурная коммуникация, перевод. Национальная культура является и следствием, и причиной ментальности народа, формирующейся веками. Она неповторима, но не может существовать изолированно. Культуры взаимообогащаются, благодаря межкультурной коммуникации, которая происходит путем межъязыковой трансляции. Дискурс перевода зависит от уровня абстрактности текста, начиная от узкопрофессионального научно-технического и до художественного.

Ключевые слова: ментальность, культура, коммуникация, перевод, дискурс, текст, информация.

Kyiak Taras. Mentality, Intercultural Communication, Translation. National culture is at the some time both the consequence and the reason of people mentality produced by centuries. It is unique and cannot exist in isolation. Cultures enrich each other due to intercultural communication, which is realized by means of interlingual translation. Translation discourse depends on the abstract level of the text starting from the specialized scientific and technical to the literary ones.

Key words: mentality, culture, communication, translation, discourse, text, information.

Стаття надійшла до редколегії
29.03.2016 р.

УДК 811.111'23:2-287

Олена Котис

Психолінгвістичні особливості релігійних проповідей протестантів (на матеріалі англомовних текстів)

У статті досліджено психолінгвістичні особливості релігійних проповідей протестантів, виголошених у День Подяки. У роботі розглянуто дискурс як складну єдність мовленнєвої практики й екстралінгвістичних факторів, потрібних для розуміння тексту. Визначено ознаки сучасного релігійного дискурсу. Описано характерні риси англомовної проповіді (діалогічність, ілюстративність, навіювання, звернення із риторичними запитаннями, умовиводи, поєднання публічності звучання з інтимністю змісту). На основі аналізу двадцяти текстів американських протестантських проповідей, виголошених у День Подяки, встановлено пріоритетні цінності християн-протестантів (у проповідях домінують нематеріальні причини подяки: вдячність Богу за Нього самого, за його присутність, Божу милість, любов, віру, усепощення). Визначено частотність згадування лексем, що позначають предмет вдячності Богам. Проаналізовано семантичні ознаки опозиції «Бог – людина». Виявлено позитив у ставленні до Бога й Божої милості та негатив щодо людського гріха. Дослідивши ключові пропозиції, робимо висновок, що протестантські проповідники у своїх текстах наголошують на тому, що Бог любить людей і задовольняє людські потреби; люди є грішниками, які часто забувають про вдячність Богу. Проповідники орієнтують аудиторію на негатив щодо людського гріха та позитив стосовно Бога й Божої милості.

Ключові слова: дискурс, дискурс-аналіз, релігійна комунікація, англомовна протестантська проповідь, проповідь до Дня Подяки, інтент-аналіз, вдячність Богам.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасна лінгвістика, як ніколи раніше, набуває все більшої кількості прикладних застосувань. Поміж інших галузей знань, із якими вона взаємодіє, є й релігія, а саме йдеться про дослідження релігійного дискурсу. Голландський лінгвіст Тьон ван Дейк розглядає дискурс як складну комбінацію мовної форми, значення й дії, а релігійному дискурсу притаманні всі ці ознаки. Більше того, цей тип дискурсу реалізується під час богослужінь, що підсилює його вплив і важливість. Хоча різноманітність християнських церков досить значна, усі вони об'єднуються за допомогою таких комунікативних елементів, як молитва, проповідь та невербальна комунікація.

© Котис О., 2016